

STRUKTURÁLIS KONFLIKTUSOK

A szerbiai pártszintér a 2000. október 5-ei fordulat után

Szerbiában az új pártok megalakítása 1989 végén kezdődött (erről bővebben: Vukomanović, 1998), azóta 1990 végéig 50 párt jött létre, majd ezt követően 1996 elején a számuk elérte a 161-et, 2002 kezdetére a 250-et, az év közepére pedig a több mint 300-at. A pártok számossága tekintetében Szerbia nem „deviáns eset”, hisz ugyanez a jelenség megfigyelhető Közép- és Délkelet-Európa más posztkommunista országában is. Montenegróban 1990 végéig 20 pártot, három politikai tömörülést és egy politikai mozgalmat jegyeztek be. Ebben a jugoszláv köztársaságban 1992-ben a pártok száma 27-re, 1996-ban 58-ra, 2000 végén pedig 65-re emelkedett. A JSZSZK egykori, majd önálló államokká alakult köztársaságaiban úgyszintén temérdek párt jött létre: Horvátországban 1990-ben 40 pártot vettek nyilvántartásba, 1999-ben a számuk elérte a 84-et, Macedóniában (1990) a 31-et, Szlovéniában pedig a 124-et. A nagyszámú párt létezését Közép- és Délkelet-Európa posztkommunista országában alátámasztják a következő adatok is: Magyarországon 1889-ben 120, Bulgáriában (1991) 61, Csehszlovákiában (1991) 79, Lengyelországban (1991) kb. 300, Romániában pedig (1992) 128 párt volt. Szerbia sajátosága mégis az, hogy a vizsgált időszakban (1990–2000) a pártok száma állandóan emelkedett, míg e régió országainak többségében a növekedés a 90-es évek közepére elérte a maximumot, s ezt követően stagnáció vagy csökkenés tapasztalható. Szerbiában a pártok expanziójának egyik oka abban rejlik, hogy a bejegyzésükhöz 100 aláírással van szükség, ezzel ellentétben a negyed annyi lakosú Szlovéniában 200, a hasonló népességű Finnországban pedig 5000 aláírás kell.

A Szerbiában bejegyzett pártok nagy többsége nem aktív részese a politikai életnek; egyes pártok csak néhány hónapig működtek, s azután eltűntek a politikai színterről („meteor-pártok”), másoknál viszont minden befejeződött a nyilvántartásba vétellel. A szerbiai politikai színtéren 2000 közepén 30 párt van tevőlegesen jelen, beleértve a nemzeti kisebbségi és regionális pártokat is. *Ez alkalommal nem foglalkozunk minden bejegyzett párttal, de az összes működő párttal sem: figyelmünket csak azokra, egy szűkebb körbe tartozó pártokra összpontosítjuk, amelyeknek a vizsgálódásunk tárgyát képező időszakban (1990–2002) sikerült akár egy köztársasági vagy szövetségi választáson megszerezniük a*

szavazatok legalább öt százalékát. Ezt szem előtt tartva, a releváns pártok közé a következők sorolhatók: a Demokrata Párt (DP), a Szerbiai Demokrata Párt (SZDP), a Szerbiai Szocialista Párt (SZPSZ), a Szerb Radikális Párt (SZRP), a Szerb Megújódási Mozgalom (SZMM) és a Szerb Egységpárt (SZEP).

A kilencvenes évek elején, a rendelkezésünkre álló, de nem teljes adatok alapján úgy értékeltük, hogy Szerbia lakosságának 8–9 százaléka tagja valamelyik pártnak (Goati, 1996; 103), ami hozzávetőlegesen megegyezik a Szerbiai Kommunista Szövetség (SZKSZ) tagságának lakossági részarányával 1989 végén.

TAGSÁG ÉS VEZETŐSÉG

Értékelésünk szerint a kilencvenes évek második felében sem következett be változás a párttagok lakossági részarányában, habár minden párt felnagyította tagságának létszámát. Összehasonlítva a pártvezéreknek a taglétszámra vonatkozó nyilatkozatait a pártoktól kapott megbízható adatok valamelyikével és az empirikus felmérések eredményeivel, azt a feltevést fogalmaztuk meg, hogy a pártok legalább egyharmaddal felnagyítják tagjaik számát (Goati, 2000; 67). Felmerül a kérdés: a 2000. október 5-ei gyökeres politikai fordulat utáni időszakban tapasztalható-e valamilyen változás a pártok tagságának lakossági részarányában?

A köztársasági választásokon 2000 decemberében, az ugyanebben az évben megtartott szövetségi választásokhoz viszonyítva, az SZSZP és az SZRP együtt egymillió-százezer szavazatot veszített, a Szerbiai Demokratikus Ellenzék (SZDE) a decemberi választásokon pedig háromszázezer nagyságrendű szavazatkülönbséget ért el. Értelemszerűen, feltételezhető tehát, hogy ebben az időszakban bekövetkezett a párttagok átcsoportosulása is. E hipotézist az támasztja alá, hogy az október utáni időszakban a győztes SZDE koalíció pártjaira, elsősorban a két legnagyobbra (DP és SZDP), új tagok hulláma „locscsant”, akik közül, valószínűleg, sokan korábban a vesztes pártok soraiban voltak (SZSZP és SZRP). Az új tagok „dagálllyal felérő hullámveréséről” tanúskodnak azok az adatok is, amelyek arról szólnak, hogy a DP taglétszáma – ahogy az a párt hivatalos információjából kiszűrhető – 2002 elején elérte a 103 251-et, ami 42 százalékos növekedést jelent a két évvel korábbi állapothoz viszonyítva. Még ennél is nagyobb expanzió tapasztalható az SZDP vonatkozásában, hisz tagjainak létszáma 2002 elején elérte az 53 000-et (*Politika*, 2002. március 26.), ami, értékelésünk szerint 8–10-szeres taglétszám-növekedést jelent 2000 közepéhez képest.

Azt a hipotézist, miszerint a posztoktóberi időszakot a tagságnak az egyik pártból a másikba történő átcsoportosulása, s nem a párttagság összlétszámának a csökkenése jellemzi, a belgrádi Alternatív Kutatások Központja által (*A kormány felelőssége* címen) végzett empirikus felmérések eredményei is alátámasztják. Ezek szerint Szerbia nagykorú polgárainak párttagsági részaránya 10 százalék körül mozog. Ha abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a megkérdezettek kisebb hányada nem akarta felfedni saját párthovatartozását – itt elsősorban az SZSZP és az SZRP tagjaira gondolunk, akik 2000 októbere óta ellenzékben vannak –, arra a következtetésre jutunk, hogy 2002 közepén Szerbia összlakosságának valamivel kevesebb, mint tíz százaléka volt tagja valamelyik pártnak. Ez nagyfokú hasonlóságot mutat a pluralizmus előtti kor-

szakot (1989), valamint a pluralista korszakon belüli állapotokat jellemző százalékarányokkal. E tekintetben Szerbia különbözik Közép- és Délkelet-Európa országainak zömétől, amelyekben 1990 után a párttagok részaránya a lakosság körében jelentősen megcsappant: a korábbi állapotokat jellemző körülbelül tízszázalékos részvételi arány Lengyelországban 1,3, Magyarországon 2, Csehországban, Romániában és Szlovéniában 4 százalékra apadt.

A vonatkozó régió posztkommunista országaiban a párttagok számának a pluralizmus előtti időszakhoz viszonyított rohamos csökkenése nemcsak a többpártrendszer immanens fogyatékoságairól szóló, a proletariátus diktatúráját megjelenítő rendszerek által folytatott fél évszázados propagandának a következménye, amit különben, joggal, nyomatékosít Linc és Stepan (1998; 295), hanem más tényezőknek is. Az egyik: a hatalmon lévő kommunista pártok tagjainak egy része, akik valóban hittek pártjuk programirányelveiben – miután a reálszocializmus megbukott, a kommunista pártok pedig lemondtak integráló eszméikről és értékeikről – olyan, etikailag érthető döntést hoztak, hogy felhagynak párttevékenységükkel. A másik: a pártvezetőségek azon készségének a hiánya, hogy minél több tagot toborozzanak, ami a pártoknak a tömegesség iránti „szükséglete” megcsappanásáról tanúskodik. Mindez azért következett be, mert az elektronikus médiumok kulcsfontosságú szerepet kaptak a választási kampányokban, ami által csökkent a párttagok jelentősége. Itt már a „kor szellemének” hatásáról van szó: a posztkommunista országokban ekkor alakulnak ki a demokratikus rendszerek. Ezek, ahogy az több szerző is megállapítja: „... a posztmodern politika” érájában jöttek létre (Kitschelt et al, 2000; 396), ami alatt főképp az elektronikus média nagyobb szerepe értendő a politikai kommunikáció folyamataiban, s így feleslegessé válik a tagság tömegessége.

Mivel Közép- és Délkelet-Európa posztkommunista országainak többségében a pártoknak sikerült a növekvő – az elektronikus médiumok szolgáltatásainak megrámulásából adódó – pénzügyi kiadások nagy részét „átadni” az állami büdzsére, összjövedelmükben csökkent a párttagdíj része és szerepe, s kisebb lett a tagok létszámától való függőségük is. Ezért nem volt véletlenszerű, hogy a pártok finanszírozására fordított költségvetési eszközök növekedési arányával párhuzamosan felgyorsult a tagok létszámának a csökkenése Magyarországon, Csehországban, Lengyelországban, Szlovéniában, Romániában és Bulgáriában. A költségvetési eszközök összege és a párttagság száma közötti szoros, negatív előjelű összefüggés empirikusan is bizonyítottá vált Izraelben. Ebben az országban a pártoknak folyósított hatalmas pénzügyi segély 1969 és 1973 között serkentőleg hatott a párttagok számának fogyatkozására (Mendilow, Roper szerint, 2001; 13).

Felvetődik azonban a kérdés: miért nem csökkent Szerbiában a párttagok száma, hiszen itt is, mint Közép- és Délkelet-Európa többi posztkommunista országában, az elektronikus médiumok nagy szerephez jutottak a választási kampányokban és a pártok is egyre több pénzt kapnak az állami költségvetésből, illetve az adófizetők zsebéből, s egyre kevesebbet a tagdíjakkól? A magyarázatot valószínűleg a körülmények két vonulatában kell keresni. Egyfelől, az 1989–1990 közötti szerbiai politikai változások – ellentétben a kommunista országok többségével – nem jelentették egyben a radikális szakítást is az „önigazgatású szocializmussal” és annak domináns ideológiai paradigmájával. Az

a benyomás, miszerint Szerbiában 1990-ben csak „kozmetikázott” intézményes változásokat eszközöltek, erőteljesebb lett azzal, hogy semmiben sem újult meg a politikai elit, amely, Slobodan Miloševićyal az élen, hatalmon maradt. Ezért a Szerbiai Kommunista Szövetség tagjai (SZKSZ) nem szembesültek – mint a régióban hatalmon lévő kommunista pártok tagjai – további politikai tevékenységük megkérdőjelezhetőségével, hanem többségük továbbra is az SZSZP-ben maradt, azt remélve, s nem ok nélkül, hogy meghosszabbíthatják létezését, és csak kisebb részüket csatlakozott új pártokhoz. Másrészt Szerbiában, Közép- és Délkelet-Európa országainak többségétől eltérően, jelentősen csökkent a társadalomban megmutatózó politikai konfliktusok intenzitása. S ez nemcsak az 1990-től 2000. október 5-éig tartó időszakra érvényes, amikor megbukott Milošević rezsimje, hanem a későbbi periódusra is, mert az októberi fordulat után hamarosan szakadás következett be a győztes SZDE koalíción belül, valamit kiéleződött a politikai torzalkodás az SZDP és a „megmaradt SZDE” között, amiről később majd több szót ejtünk. *Azok az adatok, amelyek a párttagság konstans tömegességére vonatkoznak a pluralizmus előtti és a pluralizmus három időbeli metszetében, 2002-vel bezárólag, erőteljesen azt az értékelést sugallják, hogy a valamikori kommunisták többsége folytatta aktív politikai szerepvállalását a többpártrendszerben is, s ez, valószínűleg, hozzájárult ahhoz, hogy Szerbia politikai életében fennmaradjanak a pluralista korszakot megelőző időben domináló viselkedési formák és normák.*

Egyes szerbiai pártok tagsága és szavazóbázisa között eltérőek az arányok, s a 2000 szeptemberében tartott szövetségi választásokon az alábbiak szerint alakult: az SZSZP 1:4 (400 000 tag – 1 532 841 szavazó), az SZDE 1:25 (80 000–2 040 646). Csehországban és Bulgáriában az ex-kommunista pártok tagjai és szavazói közötti arány 1:10, Lengyelországban 1:50, s ezek jóval kisebb értékek, mint Szerbiában (az SZSZP esetében), de jóval nagyobbak a többi újonnan alakult párt vonatkozásában azokban az országokban, ahol nem ritkán az alig néhány ezer fős tagsággal rendelkező pártok a választásokon több száz ezer szavazatot is kapnak (Kitschelt et oth, 2000; 395).

VÁLTOZÓ ERŐVISZONYOK

Szerbia pártrendszere 1990–2002 között elsősorban az egymást követő (szukcesszív) választások eredményeinek hatására változott. A vizsgált időszakban (1990, 1992, 1993, 1997, 2000) megtartott öt választási megmérettetés lényegbevágóan fontos jellemzője a pártok közötti erőviszonyokat illető nagyfokú ingadozás, ami a pártok és a pártrendszer instabilitásáról tanúskodik. A pártok ingadozó választási eredményeit ecsetelő számadatok, elvi síkon szemlélve, kétféle változásra mutatnak rá. Egyfelől arra, hogy a választópolgárok a későbbi választásokon a helyett a párt helyett, amelyet az előző választáson támogattak, egy másik, de ugyanabból a „politikai családból” származó pártra voksolnak. A „politikai család” vagy politikai irányzat alatt az alábbiit kell érteni: „... azoknak a pártoknak a csoportját, amelyek egymáshoz hasonlóak keletkezési módjuk, programirányelveik, politikai tevékenységük irányultsága, támogatóik szociális jellegzetességei és belső szervezettségük tekintetében” (Goati, 2000; 69). A változások másik fajtája az, amikor a választópolgárok egy másik „politikai családhoz” tartozó pártra adják le szavazatukat. A választási eredmények oszcillációja a nyugat-európai országokban az utóbbi két évtized-

ben növekvő irányú, de itt elsősorban az ugyanahhoz a „politikai családhoz”, osztályjellegű tömörüléshez tartozó pártok viszonyában történő változásokról van szó (class cleavage block). Ezzel ellentétben, a különböző tömörülésekhez tartozó pártok közötti választóttestület-csere mértéke csökkenőben van (Mair, 1997; 28–31).

Szerbiában az egymást követő választások eredményeinek az összehasonlítása, a vizsgált időbeli keretben, azt mutatja, hogy nagyméretű eltolódások következtek be a pártok közötti erőviszonyokban. Ezt szemléltetik a választóttestületen belüli ingadozásokról szóló adatok is, ami alatt azoknak a szavazatoknak a százalékaránya értendő, amelyek az előző választásokhoz képest „tulajdonost (pártot) változtattak”. Ezeket az adatokat úgy számítjuk ki, hogy a parlamenti pártokra leadott szavazatokban megmutatókozó – az előző választások eredményeihez viszonyított – pozitív és negatív eltéréseket summázzuk. Szerbiai szinten a következő adatokról van szó: 1992 – 46,4; 1993 – 35,8; 1997 – 21,8 és 2000 – 85,2. A választóttestületen belüli ingadozások átlagos összértéke elérte a 47,2-t. A pártok közötti erőviszonyok hullámzása viszont nem csupán szerbiai sajátosság, kifejezetten érzékelhető Közép- és Délkelet-Európa más posztkommunista országaiban is, amit a következő adatok szemléltetnek: Montenegróban (5 választási ciklus) 31,5, Horvátországban (3) 25,6, Szlovéniában (2) 30,5, Magyarországon (2) 31,2, Lengyelországban (2) 31,3 stb. (Čular, 2000; 136). A választóttestületen belüli átlagos ingadozás eltérő a világ különböző részeiben meg az egyes országcsoportok között is: Nyugat-Európában (1945–1985) 97, a régebbi latin-amerikai demokráciákban 20,5, az újabb kori latin-amerikai demokráciákban 30 és 4 posztkommunista országban 35,3 (Mainwaring, 1998; 71; hasonlóan Mair, 1997; 182–183).

A fenti adatok összehasonlítása azt mutatja, hogy Szerbia a választóttestületen belüli ingadozás tekintetében jócskán megelőzi a hasonlítás alapul vett államokat, régiókat, ami drámai változásokról tanúskodik a pártok erejét illetően, és intézményesített létük gyenge lábakon álló megalapozottságát bizonyítja.

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy Szerbiában a vizsgált időszakban a választóttestület-csere a „politikai családok” keretein belül zajlott-e le, vagy mégis túllépte a „politikai családok” határait, akkor egyértelmű, hogy az utóbbi megállapítás közelebb áll az igazsághoz. Erre vonatkozólag, természetesen szinte lehetetlen egzakt adatok birtokába jutni, mert a különböző „politikai családokhoz” tartozó pártok gyakran alakítanak egymás között választási koalíciókat, s így a választási eredményeket nem lehet kétséget kizáróan az ilyen „családokra” felbontani. Jó példája ennek a Szerbiai Demokratikus Mozgalom (DEPOS) koalíció 1992 és 1993 között, amelyben, a nacionalista irányultságú pártokon kívül, szerepet vállalt a liberális irányzatú Szerbiai Polgári Szövetség (SZPSZ) is. Ez még inkább vonatkozik az SZDE (DOS) koalícióra, amelyben, a kommunista irányzaton kívül, szinte az egész politikai paletta helyet kapott. Azok az adatok, amelyek arról tanúskodnak, hogy a különböző „családokhoz” tartozó pártok gyakran lépnek egymás között szövetségre, erőteljesen sugallják a feltételezést, hogy Szerbiában a „politikai családoknak” nincs kifejezett programirányultságuk és (vagy), hogy kicsi a közöttük lévő „politikai távolság”. *Mindez azt bizonyítja, hogy a „politikai család” koncepció nem teszi lehetővé a megbízható elemzéseket és előrejelzéseket, emiatt a pártközi, pártrendszerbeli kérdések további elemzésekor (a következő fejezet-*

ben) a „pártpólus-koncepció” kifejezést fogjuk használni, amelynek az értelmét ott definiálni is fogjuk.

A pártrendszer változásait Szerbiában, a választási eredményeken kívül, döntően befolyásolta az új pártszövetségek megalakulása és a régiek szétesése, valamint az egyes pártokon belüli szakadás is. A Szerbia politikai életére messzemenő hatást gyakorló politikai szövetségek közé kell sorolni az 1998 márciusában megalakult köztársasági koalíciós kormányt, amelyet, egyfelől az SZSZP és a JEB, másfelől pedig az ultranacionalista SZRP hozott létre („vörös-fekete koalíció”). A szerbiai pártszíntéren és általában a politikai életben gyökeres változásokat hozott az Együtt koalíció (SZMM, DP és a Szerbiai Polgári Szövetség) 1997 tavaszán történt szétesése, de az SZDE koalíció 2001-ben bekövetkezett szakadása is, amikor az SZDP különvált az „SZDE-mínusztól”. Végül, 2002 első felében is történt egy párton belüli szakadás, aminek komoly politikai következményei lehetnek: az SZSZP-ből kivált az elégedetlen szárny, és megalakította a Szocialista Néppártot, élén Branislav Ivkovićyal.

AKTUÁLIS HELYZETKÉP

Szerbia pártszínterén a 2000. október 5-e utáni történéseket két változás és egy állandó jellemzi. Az első változást a 2000 decemberében megtartott választások hozták, mivel akkor jelentős hatalom-átcsoportosulás történt a meghatározó pártok közötti viszonyban. A második változás az SZDE szétesésével (2001. augusztus) következett be, s akkor ismét alapjaikban rengtek meg az erővonalak. Állandó jellegű maradt viszont, hogy a pártok a parlament fölött állnak, valamint, hogy a parlamenti többség semmibe veszi a parlamenti kisebbséget.

Részletesen taglaljuk az előbbi megállapításokat.

A két említett változás közül az első a 2000 decemberében megtartott köztársasági választásokon következett be. Méreteit illusztrálja, hogy az addig domináns pártpólus (SZSZP–SZRP) – amely addig a mandátumok 76 százalékával (a 250-ből 196-tal) rendelkezett – teljesen kiszorult, mivel a képviselői helyeknek csupán a 24 százalékát (60 mandátum) szerezte meg. Az eddigi gyengébb pártpólus, amelyet az SZDE testesített meg és egyetlen képviselője sem volt az 1997-ben megválasztott parlamentben – kiharcolta a mandátumok 70,4 százalékát (176 honatya). A „pártpólus” fogalmát Maximilián Strmiska vezette be, és ez alatt olyan meghatározó politikai pártok vagy pártszövetségek értendők, amelyeknek támogatottsága a választásokon jelentős, és eleget tesznek két feltételnek: „... láthatóan különböző és egymástól különálló alakzatoknak kell lenniük, azaz az adott ideológiai és politikai kontinuumon egymástól távol kell állniuk, azzal, hogy elegendő a választási megalapozottságuk, de ugyanakkor ezzel egy időben megfelelően konszolidálódnak, meg egymástól különválasztottnak is kell lenniük”. (Strmiska, 2001; 10). A pártpólusokon belül ez a szerző különbséget tesz a kulcsfontosságú pártok („sarokkő-”, „törzs-”, „pillérpártok”) és a kis, „szatellitpártok” között.

Szerbiában 1990-től a 2000. október 5-ei politikai fordulatig tevélegesen két egyenlőtlen erejű pártpólus volt jelen a politikai színtéren. Az elsőnek, a hatalminak, az SZSZP volt a pillére, amelyhez időnként csatlakoztak, vagy támogatásban részesítették a hatalomban való részvétel nélkül más pártok, elsősorban az SZRP, majd a JEB és az Új Demokrácia. A másodiknak, a kép-

lékeny ellenzékieknek, a törzsét 1990-tól 1997 közepéig az SZMM képezte, később pedig ezt a szerepet átvette a DP. A programirányelvek tekintetében a két pártpólus élesen elkülönült egymástól: a hatalmi görcsösen ragaszkodott a gazdaság meglévő tulajdoni struktúrájának megtartásához, hangsúlyozta Milošević rezsimjének demokratikusságát és energikusan elítélte a nemzetközi közösséget a JSZK és Szerbia iránt tanúsított ellenséges magatartása miatt, míg az ellenzéki e kérdések kapcsán kitartóan ellentétes és lényegbevágóan különböző álláspontokat képviselt. A két pólus „választói klientúrája” úgyszintén különbözött egymástól. A hatalmi pólus szociális támpontját (figyelmetlenül kívül hagyva az SZSZP és az SZRP közötti bizonyos különbségeket) a szociális létra alsó fokain levők képezték, iskolai végzettségük és szociális helyzetük függvényében. Ezen kívül, ennek a pólusnak átlagon felüli támogatottságot biztosítottak az idősebb polgárok és a városi külterületek, valamint a falvak lakói. Ezzel ellentétben, az ellenzéki pólus jóval mélyebb gyökereket engedett a társadalmi piramis felső részein. E pólus támogatói nagy százalékban „toborzódtak” a városi lakosság magasabb iskolai végzettségű, módosabb és életkoruk szerint fiatalabb rétegeiből.

A 2000 szeptemberében megtartott szövetségi és – még inkább – a decemberi köztársasági választások radikális fordulatot jelentettek, amelynek révén az ellenzéki pártpólus hatalomra került, a hatalmi pedig ellenzékké szorult. A kulcsfontosságú folyamatok és történések Szerbia pártszínterén azonban csak rövid ideig zajlottak a két pólus közötti viszonyok, mozgások vetületében, mivel az SZDP 2001 augusztusában elhagyta a hatalmi ágat, ami ismét alapjában rengette meg a kialakult „pártreliefet”. *Mivel az SZDP az egyik legerősebb párt Szerbiában, melynek befolyása – ezt számos empirikus felmérés eredményei alátámasztják – körülbelül egyenlő az SZDE többi pártjának a befolyásával. Az SZDP kiválásával a koalícióból egy új pártpólus jött létre, ami, a programcélok és a választási bázis összetétele tekintetében, különbözik attól a tömörüléstől, amelynek pillérét a DP képezi. Az SZDP és a DP programjai közötti differentia specifica elsősorban a nemzetközi közösséggel és Vajdaság autonómiájával kapcsolatos álláspontokban jut kifejezésre. Az SZDP 2000. október 5-e előtt is kifejezetten fenntartással viseltetett a nemzetközi közösség, elsősorban az USA iránt (erről: Goati, 2000; 92). Ezek a fenntartások közvetlenül 2000. október 5-e után, taktikai okokból, háttérbe szorultak. A győztes SZDE erőfeszítései ugyanis arra irányultak, hogy a JSZK-t bekapcsolja a legfontosabb nemzetközi intézményekbe, a nyugati államoktól, főleg az USA-tól, pedig minél nagyobb gazdasági segílyt biztosítson.*

A lappangó programbeli különbségek 2001 közepén mégis a felszínre törtek, amikor a nemzetközi közösség feltételhez – elsősorban a hágai nemzetközi bírósággal való együttműködéshez, de főképp a JSZK volt elnöke, Slobodan Milošević kiszolgáltatásához – kötötte a Jugoszláviának nyújtandó gazdasági segíly folyósítását. Az SZDP elvi síkon nem ellenezte a kiszolgáltatást, de azt hangoztatta, hogy mindezt megfelelő szövetségi törvénynek kell megelőznie. A gyakorlatban azonban az SZDP – a montenegrói Szocialista Néppárt és a Szerb Néppárt támogatása mellett, amelyek különben a 2000 szeptemberében megejtett szövetségi választásokon határozottan Milošević oldalára álltak – blokkolta a törvény meghozatalát. Amikor Szerbia kormánya ezt a kérdést rendelettel rendezte, és lehetővé tette Milošević kiszolgáltatását Há-

gának (2001. június 28.), az SZDP ezt élesen elítélte, majd hamarosan kilépett a köztársasági kormányból. Vajdaság státusának kérdésében az SZDP 2000. október 5-e előtt is különböző álláspontot képviselt a DP-vel és az SZDE pártjainak többségével szemben. Az SZDP megalakulása óta (1992) Szerbia regionalizációja mellett kardoskodott, s eközben *en général* elutasította az autonómia koncepcióját, azzal az érveléssel, hogy az magában foglalja az állami-ság elemeit is, ami, e párt értékelése szerint, veszélyezteti Szerbia területi integritását. Az említett két pólus, tehát a DP és az SZDP között, a programbeli különbségeken kívül, egyes „érintkezőpontok” is felfedezhetők, mint pl.: a JSZK megőrzésére irányuló törekvés, a piacgazdaság melletti elkötelezettség és a jog uralmának biztosítása. Minden azonban, szemmel láthatóan, nem elég ahhoz, hogy szövetségük fennmaradjon.

Amíg, tehát, a DP és az SZDP közötti programbeli eltérések megvoltak az október előtti érában is, addig a „választói klientúrák” struktúrájában mutatózó különbségek túlnyomóan az SZDE hatalomra jutása után jelentkeztek. Ezek a különbségek mégis azoknak az új támogatóknak a beáramlásával magyarázhatóak, akik az SZSZP-ből és az SZRP-ből a győztes SZDE-be „rohantak át”. A vesztes pártokból átfolyó „dezertőr hullám” azonban nem „loccsant szét” egyenletesen az SZDE minden pártjára – a zömük az SZDP felé irányult. Ennek alapvető okát, valószínűleg, abban a programbeli hasonlóságban kell keresni, ami az SZSZP, az SZRP és az SZDP között létezik a nemzetközi közösség, valamint a hágai nemzetközi bírósággal való együttműködés iránti bíráló magatartásukban. Ez a közelség mindenesetre lehetővé tette, hogy az SZSZP és az SZRP valamikori szimpatizánsainak a „lojalitása átvegydjön” az SZDP felé. Az SZDP által képviselt pártpólus vonzáskörébe kerültek, 2002 közepén, bizonyos kisebb pártok is (SZMM, Népi Demokratikus Párt).

Az a pártpólus, amelynek az SZSZP képezi a törzsét, programbelileg lényegesen különbözik mindkét előzótól, hiszen továbbra is ugyanazokat az integráló eszméket és értékeket vallja, mint amikor hatalmon volt: a miloševići rezsím intézményeinek és értékeinek támogatása, szembeszegülés a privatizációval és a JSZK-nak a nemzetközi közösségbe való bekapcsolódásával. *Ezen kívül, az SZSZP és a hozzá közel álló SZRP azt állítják, hogy 2000. október 5-én illegálisan döntötték meg a hatalmukat, s ezért restaurálni kell a „volt rezsimeket”, emiatt ezek a pártok rendszerellenesnek tekinthetők.* Ehhez a pólushoz tartozik a SZEJ (SSJ) is, amely az október előtti időszakban parlamenten kívüli pártként támogatta Milošević rezsímjét, miután pedig 2000-ben bejutott a köztársasági parlamentbe, rendkívüli közelségbe került a nemzetközi közösség és a köztársasági parlament által elfogadott reformtörvények vonatkozásában megnyilvánuló SZSZP-s és SZRP-s álláspontokhoz. Az SZSZP-vel fémjelzett pártpólus a „választói klientúra” struktúrájának tekintetében is különbözik az SZDE-n belüli szakadás után keletkezett mindkét pólustól: azoknál, ugyanis, nagyobb mértékben támaszkodik a társadalmi piramis alapjára („aljára”). *E pártpólus társadalmi bázisának egyértelműbb megfogalmazásához hozzájárult a jobb anyagi helyzetben levő csoportoknak a győztes táborba, elsősorban az SZDP soraiba való már említett „átállása”.*

A hárompólusú pártstruktúra Szerbia sajátossága a közép- és délkelet-európai országok többségéhez viszonyítva, ahol – Strmiska szerint – kétpólusú a politikai színtér. A kétpólusú pártrendszer előnye a hárompólusúval szem-

ben abban nyilvánul meg, hogy a választási eredményekkel összhangban lehetővé teszi a demokratikus versengést, meg a békés hatalomváltást. Ilyen lehetőség nincs Szerbia hárompólusú rendszerében: itt, a nagy programkülönbségek következtében, nehezen valósítható meg a pártpólusok közötti együttműködés.

A szerbiai három pártpólus választási ereje, s ezt hangsúlyozni kell, majdnem egyenlő. Erre a következtetésre utalnak azok az adatok, miszerint a 2000 decemberében megtartott választásokon az SZDE koalíció által megtestesített pólus a voksok mintegy kétharmadát (64,4 százalékát) szerezte meg, majd valamivel több mint fél év múlva két, csaknem egyenlő erejű pólusra osztozott. Erejét tekintve nem maradt le mögöttük az október 5-e előtti hatalmon levő pólus sem (SZSZP, SZRP), amely 2000 decemberében a választópolgárok 27,3 százalékának a szavazatát szerezte meg, s ha ehhez hozzáadjuk a SZEP mellett döntő 5,6 százalékot is, akkor e pólus részaránya 32,9 százalék.

A Szerbiában a 2001 és 2002 során elvégzett nagyszámú empirikus kutatás a tanácstalan és a választásokon részt venni nem kívánó polgárok arányának állandó növekedését mutatja, de azt nem, hogy jelentős eltolódás következett volna be a három pártpólus közötti erőviszonyokban. Mindezt figyelembe véve, nagy valószínűséggel megjósolható: ha az elkövetkező hónapokban lennének újabb parlamenti választások, azokon egyetlen pártpólus sem szerezne abszolút parlamenti többséget. Magyarán: egyikük sem alakíthatna önállóan homogén kormányt, így a kormányalakításhoz két pólus kompromisszumára lenne szükség. Mivel az ilyen megállapodásokból – érthető okokból – kimaradna a rendszerellenes pártok alkotta pólus, a koalíciós kormány „tagjelöltjeit” az a két pólus adná, amelyek a DP és az SZDP köré tömörülnek. Ám, a két pólus írott programját illető, már említett különbségek (egyébként ezek okozták az SZDE kettészakadását), valamint a vezetők közötti személyes ellentéteknek a szakadás utáni elkerülhetetlen kiéleződése miatt, szinte valószínűtlen a két pólus közötti egészséges és időtálló kompromisszum a koalíciós kormány ügyében.

Már említettük, hogy Szerbia politikai életében állandónak bizonyult a parlament alárendelt szerepe. A pártvezetőségek „nyúlványaként” való megjelenítése kifejezett volt a „régí rezsím” idejében is (erről: Antonić, 1998). Az 1992-ben elfogadott választási törvény megkönnyítette a pártoknak azt a lényükből fakadó törekvését, hogy a rendszer keretein belül uralmuk alá rendeljék a parlamentet, s az élet minden szféráját. A vonatkozó rendelkezés a pártvezetők, azaz a pártvezérek számára lehetővé tette a képviselők megválasztására való döntő befolyást, nemcsak a pártlisták kialakításakor (ami a részarányos rendszerrel járó szükséges rossz, „születési rendellenesség”), hanem azt is, hogy saját belátásuk szerint – a pártlista sorrendjétől függetlenül, a voksolás után – jelöljék ki a mandátumok tulajdonosainak kétharmadát (kiemelés V. G.). *A hasonlítási alapot képező választási rendszerekben ilyen megoldás nincs. Egy „torz újításról” van szó, amellyel a törvényhozó elképesztő méretet kiegészítette a választási rendszer említett hibáját, és valójában közvetett részarányos rendszert alakított ki (erről: Goati, 2001; 258).*

A népképviselők megválasztásáról szóló (2000. október 9-én), sietve elfogadott, s 2000 decemberében alkalmazott törvény azonban megmutatta, hogy a rossz megoldásnál is van rosszabb. A 83. szakasza ugyanis feljogosítja a párt-

vezetőket arra, hogy a voksolás után ne csak a képviselői helyek kétharmadát „utalják ki”, hanem – a lista létező sorrendjétől függetlenül – az összeset. A pártvezetőségnek a jelöltek feletti dominációja, sajnos, képviselővé választásuk után sem szűnik meg. A parlamentben önállóan fellépő és szavazó képviselővel szemben ugyanis a párt vezetősége hatásos fegyvert vehet be: kizárhatja a pártból, ami után – a törvény 88. szakasza értelmében – automatikusan következik a mandátum megvonása is. *Mindezt figyelembe véve, az a következtetés vonható le, hogy a 2000. október 5-e utáni időszakban nem teremtődött meg a képviselők alapvető szabadsága sem, márpedig anélkül a parlament autonómiájának elve pusztá képzeltessé válik. Politikailag nem szabad képviselőkkel ugyanis a parlament szerepe, ahelyett, hogy a nyílt politikai vita és a legfontosabb kérdések döntéshozatali központja lenne, továbbra is a párteltek álláspontjainak beccikkelyezésére szűkül. A helyzet még rosszabb a pártok csúcvezetőségeinek megcsontosodott és oligarchikus magatartása miatt.*

A parlamentnek a pártok vezetőivel szembeni alárendelt helyzete az október utáni időszakban, a miloševići rezsimhez hasonlóan, abban is megnyilvánul, hogy a többség, pontosabban a többségi pártok vezetői, nem tartják be a „parlamentari játékszabályokat”. Tipikus példája ennek az SZDP kilépése a köztársasági kormányból (2001. augusztus 17.). Ezt követően kérdésessé vált az „SZDE mínusz” koalíció parlamenti többsége, a kormányt pedig a bizalmatlansági szavazás sikerének veszélye fenyegette. Ilyen körülmények között az „SZDE mínusz” elnöksége határozatot, a Szerbiai Népképviselőház Adminisztratív Bizottsága pedig jogérvényes döntést hozott, melynek alapján, „az üléseken való rendszertelen megjelenésük” miatt, lecserélik az SZDE koalíció listáján megválasztott 36 képviselőt. Az elvi jellegű és ártalmatlannak tűnő döntésnek azonban, amit hivatalosan a parlamenti munka hatékonysága iránti igényrel indokoltak meg, jelentős erőátcsoportosítás lett a következménye, s leginkább az SZDP képviselőit sújtotta (21). Az SZDE jelöltlistáján ugyanis az SZDP-ből már csak 13 név maradt, így ez a párt 8 helyet veszített volna (képviselelőinek száma pedig 45 helyett 37 lenne), és ugyanennyivel növekedett volna a kormányzó „SZDE mínusz” képviselői helyeinek a „szaldója”. Mivel a képviselők megválasztásáról szóló (2000. évi) törvény 88. szakasza a képviselőcserére feljogosító okok között nem említi az üléseken való rendszertelen részvételt, az SZDP panasszal fordult a Szövetségi Alkotmánybírósághoz, és megtagadta a köztársasági parlament munkájában való részvételt. Az Alkotmánybíróság méltányolta az SZDP érvelését, az Adminisztratív Bizottság pedig 2002. július 29-én látszólag elfogadta a bíróság döntését. Az „SZDE mínusz” azonban, elnökségének újabb döntését végrehajtva, később mégis úgy döntött, hogy az SZDP-t megfosztja mind a 45 képviselői helyétől! Ennek következtében a 2000-ben megválasztott képviselőház, működésének második évében, ugyanolyan „csonka lett”, mint amilyen volt az 1997-ben megválasztott parlament (Goati, 2001; 113).

MÁRTON István fordítása

IRODALOM

- Antonić Slobodan. 1998. Functioning of the Federal and Republican Parliaments, In: *Elections to the Federal and Republican Parliaments of Yugoslavia* (Serbia and Montenegro) 1990–1996, Ed. Vladimir Goati, Berlin: Sigma.
- Čular, Goran. 2000. Vrste stranačke kompeticije i razvoj stranačkog sustava, U: *Hrvatska politika 1990–2000*, Ur. Mirjana Kasapović, Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Goati, Vladimir. 1996. *Stabilizacija demokratije ili povratak monizmu, „Treća Jugoslavija” sredinom devedesetih*, Podgorica: UNIREKS.
- Goati, Vladimir. 2000. *Partije Srbije i Crne Gore u političkim borbama od 1990 do 2000*, Bar: Conteco.
- Goati, Vladimir. 2001. *Izbor u SRJ od 1990. do 1998., Volja građana ili izborna manipulacija, Dodatak: Izbori 2000*, (drugo dopunjeno izdanje), Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju.
- Kitschelt, Herbert, Zdenka Mansfeldova, Radoslaw Markowski, and Gabor Toka. 2000. *Post-Communist Party System, Competition, Representation and Inter-Party Cooperation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Linc, Huan, Stepen, Alfred. 1998. *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Beograd: Filip Višnjić.
- Mainwaring, Scott. 1998. Party Systems in the Third Wave, *Journal of Democracy*, (July), No. 3: 67–82.
- Mair, Peter. 1997. *Party System Change, Approaches and Interpretation*, Oxford: Clarendon Press.
- Merkel, Peter. 1980. »The Sociology of European Parties: Members, Voters, and Social Groups«, In: *Western European Party Systems*, New York and London: The Free Press.
- Roper, Steven. 2001. „Campaign Finance in South East Europe: The Case of Romania”, Paper presented at the the Conference on Party Funding and Finance in Central and Eastern Europe, Open Society Institute/COLPI, 2–3 November 2001.
- Strmiska, Maximilián, Challenges of Consolidation and the Post-Communist Party Systems, Collections of Essay, Brno: Masarik University.
- Vukomanović, Dijana. 1998. A Short History of Political Parties, In: *Elections to the Federal and Republican Parliaments of Yugoslavia* (Serbia and Montenegro) 1990–1996, Ed. Vladimir Goati, Berlin: Sigma.